

Демографски преглед

Београд

Година IX

Број 33/2009

ДА ЛИ ЈЕ ИМИГРАЦИЈА БУДУЋНОСТ СРБИЈЕ?

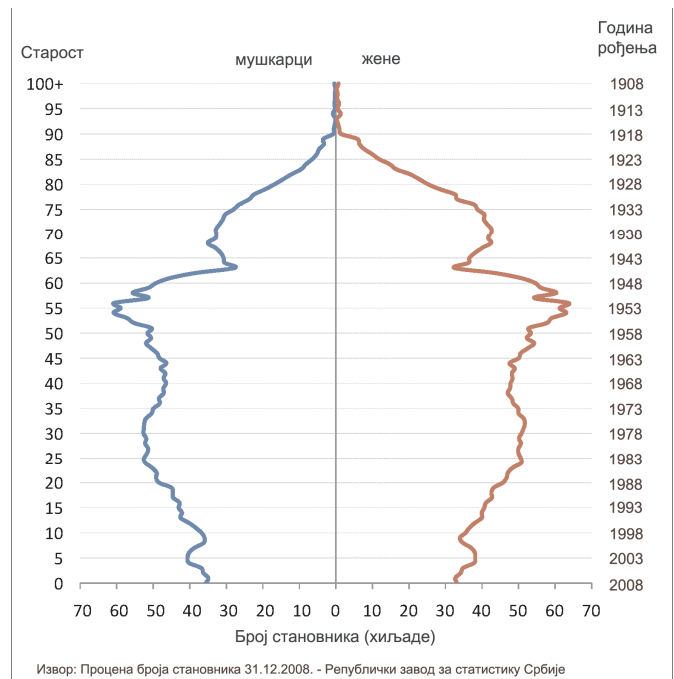
Једна од главних импликација данашње неповољне старосне структуре становништва Србије огледа се у економском притиску који радни контингент трпи од стране брзорастуће популације старих. Порасту притиска додатно доприноси смањење радне популације, нарочито њеног млађег дела (стари 20–44 године), који је уједно и главни носилац репродуктивне функције становништва. Однос између броја старих особа и величине радног контингента, изражен коефицијентом зависности старих,¹ је од виталног значаја за стабилност економског система државе. У том погледу, Србија је при врху листе земаља које одликују неповољне вредности коефицијента, али не и у врху само захваљујући чињеници да дужина просечног животног века није на нивоу најразвијенијих држава света.² Актуелна старосна пирамида становништва Србије (графикон 1) указује да ће већ у наредних деценију-две доћи до критичног дисбаланса у односу величине радне популације и популације старих. Ту се поставља суштинско питање на које указује овај чланак. Како обезбедити радну снагу неопходну да издржи оптерећење које ће брзорастућа популација старих наметнути већ у блиској будућности?

Пораст нивоа плодности је дугорочно неопходан услов за стабилизацију старосне пирамиде Србије, али остварење тог циља крије два краткорочна проблема. Један је неизбежно одложено дејство пораста фертилитета на популацију радне популације, чак и да до пораста дође моментално, јер се позитивни ефекти такве промене могу осетити тек након више од две деценије. Но, током тог периода, притисак на перманентно смањујући радни контингент био би континуирано појачаван услед увећања популације младих. Другим речима, радни контингент би, чекајући на популацију својих капацитета, морао да „преживи“ дуг период у којем би притисак на њега бивао све већи с обзиром да би сада долазио са оба краја пирамиде.

Други проблем односи се на то да ни драматичан пораст просечног броја рођене деце по једној жени не значи аутоматски значајан пораст броја рођених с обзиром да су актуелне генерације фертилних жена двоструко малобројније од генерација својих мајки, односно троструко од генерација својих бака у време када су оне остваривале своје потомство. Заправо, чак је и теоретско достизање релативно високог нивоа плодности недовољно за замену популационо бројних генерација актуелног радног контингента у наредне две до три деценије. Јасно је, дакле, да је капацитет фертилитета да у долазећем периоду смањи притисак на радни контингент лимитиран, па чак и са краткорочним негативним ефектима уколико би дејствовао изоловано, тј. без помоћи миграције.

Да ли је имиграција будућност Србије? Миграционо питање је, заправо, централно демографско питање Србије у наредним деценијама. Наиме, за „премошћавање“ периода потребног да пораст фертилитета искаже своје позитивне ефекте на радни контингент, тј. на односе зависности између кључних старосних сегмената популације, позитиван миграциони биланс са светом је неопходан услов. Познато је да главнину миграната чини популација у репродуктивно и продуктивно најактивнијим годинама, између 20 и 40.³ А управо је то део радног контингента Србије који је бројчано најугроженији, а нарочито ће то бити ако не дође до скоријег осетног прилива имиграната (графикон 1). Нажалост, Србија је традиционално емиграциона држава. Стога, ако изостане суштинска промена смера ове компоненте кретања становништва, економски притисак на радну популацију ће бити додатно појачан и овим фактором. Осим тога, индиректне последице емиграције највиталнијег дела становништва огледају се у губљењу потенцијалног потомства емиграната, који свој фертилитет реализују у земљама рецепторима.

Графикон 1. Старосна пирамида становништва Србије (без података за Косово и Метохију), 31. 12. 2008.

1 Дефинисан као број старих 65 и више година у односу на једну особу радног контингента (20–64 године).

2 Коефицијент зависности старих почетком 21. века у Норвешкој је 0,23; Србији 0,28; Аустрији 0,31.

3 Осим у случају принудних миграција изазваних ратним сукобима, када читаве породице напуштају своје домове (Lukić, Nikitović, 2004).

Већ и ова генерална оцена утицаја компоненти популационе динамике јасно указује да је за остварење уравнио-теженог демографског развика Србије, тј. стабилног односа између основних сегмената популације, у наредним деценијама неопходан како пораст укупне плодности тако и позитиван миграциони биланс. При том је улога миграционог фактора од суштинског значаја с обзиром на брзо видљиве промене у популационој пирамиди услед механичког прилива становништва односно на инерцију иманентну фертилитету. С друге стране, имиграција отвара бројна питања у сфери друштвених односа, што није тема овог чланка.

Ипак, без обзира на компликоване импликације које собом носи однос између аутохтоних и придошлих, извесно је да ће имигранти бити неопходни. Другим речима, већ сада је јасно да се измена актуелног популационог састава Србије, услед прилива миграната, не може избећи у наредним деценијама. Овом приликом је представљен један покушај сагледавања демографске будућности Србије у новим, имиграционим околностима, али је истовремено указано и на дугорочну неодрживост садашњег начина демографског развика, који коначно води колапсу популационо-економског система. Осим тога, независно од наших потреба за радном снагом, временом ће расти и спољни притисци изазвани вишком радне снаге у земљама тзв. Трећег света.

Да би се остварио основни циљ постављен у овом чланку, израђена је пробабилитичка пројекција становништва Србије, чије генералне хипотезе о компонентама демографског развоја коинцидирају са претпоставкама у популационој пројекцији припремљеној за Стратегију просторног развоја Републике до 2020. године. При том је пројекциони хоризонт продужен до 2050. да би се сагледале дугорочне импликације актуелних демографских тенденција. Укратко, на основу анализе статистичких модела временских серија, оцене грешке из ранијих пројекција и експертских мишљења, хипотеза о фертилитету није предвидела значајније измене нивоа репродукције, док је хипотеза о морталитету претпоставила лагани пораст просечног животног века становника Србије у наредним декадама.

Миграционе претпоставке. Очекивања у погледу будућег обима и структуре спољне миграције су највећим делом директно условљена политичким одлукама. Решење питања уласка Србије у Европску унију у скоријој будућности пресудно ће утицати на смер и интензитет спољних миграција. Наиме, за очекивати је да се миграциона кретања и њихов квалитет, у случају пријема наше државе у ову организацију, значајно промене у поређењу са претходним периодом. Посебно зато што ће политичке одлуке које директно обликују кретање радне снаге бити креиране у телима ЕУ, тј. зависиће много више од спољних фактора него што је то случај данас.

Какве претпоставке се могу извући из садашњих тенденција? После „демократске револуције“ из 2000. године, очекивања становника Србије ишла су у правцу брзог опоравка тешке економске и политичке ситуације у земљи, што би водило повољнијим условима за запошљавање. Међутим, реалне промене се одвијају много спорије од очекивања већине становништва, при чему су мере за заустављање одласка најобразованијег дела популације односно за подстицање повратка младих, који су земљу напустили током последњих деценију-две, тек недавно усвојене у оквиру националне Стратегије за управљање миграцијама. С друге стране, поједина парцијална истраживања показују да чак 70 % студената планира да напусти земљу (Vuković, 2005:149).

У поштреним условима пријема имиграната у развијеним западним земљама, услед притиска радне снаге из неразвијених подручја света, селективност емиграната из Србије је наглашена, што сугерише да ће главно обележје емиграције из наше земље у наредном периоду бити високообразовани кадар (Гречић и др., 1998). Зато даље одржавање актуелних економских услова не ствара могућност за претпоставку о скоријој промени карактера и смера спољних миграција у Србији. Међутим, кључна промена ове компоненте могла би се одиграти уколико у најближој будућности дође до укључивања земље односно читавог региона у Европску унију. То би могла бити прекретница у миграционом обрасцу, као у случају Италије 1980-их, означавајући почетак краја емиграционе историје. То, наравно, не значи да најстручнији кадар и даље неће имати жељу да напусти земљу у потрази за бољим радним и животним условима, али свакако не у толиком обиму као данас.

Према проценама појединих аутора, изван Србије и држава у региону (Црне Горе и Босне и Херцеговине) данас живи око 2,2 милиона српских емиграната (Гречић, Лопушина, 1994). Имајући у виду њихову старосну структуру, јасно је да је за дугорочно оптимално функционисање државе неопходна попуна репродуктивно-продуктивних сегмената популације у што скоријој будућности, што се може решити само имиграционим импулсом. Стога је за очекивати да би промена економске ситуације у земљи на боље привукла неопходне имигранте који данас одлазе у друге, развијеније, европске државе.

Централна тенденција миграционе хипотезе предвиђа стабилизацију политичких прилика и побољшање економске ситуације у периоду до 2012. године, што би се одразило у равнотежењем миграционом билансом на нивоу приближном оном из периода 1981–1991. То значи да је предвиђено да просечан годишњи негативни миграциони биланс износи 4,7 хиљада у централној Србији односно 3,2 хиљаде у Војводини. При том је у истом периоду претпостављена потпуна интеграција интерно расељених лица у стално становништво. У следећем периоду, 2012–2017. године, претпостављен је нулти миграциони салдо на нивоу целе државе, јер је то период када је реално очекивати да Србија постане члан Европске уније. Коначно, након 2017, предвиђено је да Србија постане имиграционо подручје с обзиром на могуће демографске и економске последице процеса убрзаног демографског старења становништва, а с друге стране на очекивани економски опоравак земље.

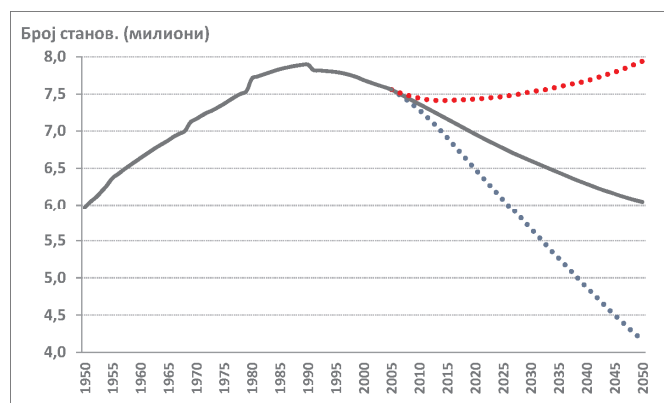
Основна поставка приликом формулисања интервала предвиђања односила се на доказано тешку предвидивост спољне миграције не само на тако дуг рок, као што је непуних пет деценија ове пројекције, већ и на много краће периоде. Стога је циљ био да се довољно широким, а при том информативним интервалом обухвате и они исходи који из данашње перспективе не изгледају толико реално, или у најмању руку пожељно са аспекта могућих демографских последица. Другим речима, улазак у Европску унију изгледа као реална опција у блиској будућности, али је данас немогуће тврдити да су шансе да се то и оствари у предвиђеном периоду 95 %, па ни 80 %. Зато је интервалом предвиђања генерално требало уважити и оне аспекте досадашњих миграционих образаца које централна тенденција пројекције не подразумева. То значи да ни потенцијални улазак у Европску унију не мора произвести предвиђене миграционе ефекте када и како је то прогнозирано. Јер, могуће је да економски развој Србије не буде на довољном нивоу да задржи изванредан број људи у земљи, као што је то случај и данас, а с друге стране недовољна

репродукција удружена са релативно повољнијом економском климом може привући и већи број имиграната од нивоа предвиђеног детерминистичким трендом. Коначно, екстремна алтернатива – неулазак у ЕУ, у комбинацији са историјским потенцијалом нестабилности региона, свакако умањује могућности остварења очекиване тенденције нето миграционог биланса односно оставља отворена врата за опстанак негативног миграционог обрасца.

Каква је прогноза? Резултати пробабилистичке пројекције указују да је наставак пада укупног броја становника највероватнија демографска будућност Србије. Вероватноћа да 2050. године Србија има више становника него данас је свега 15 %. И у случају њеног укључења у ЕУ у периоду 2012–2017, највеће су шансе да популациона величина Србије⁴ у 2050. буде иста као и век раније, 1950. године (графикон 2). При том, као доминантан демографски процес истиче се популационо старење будући да ни у најповољнијем развоју догађаја практично не постоје шансе да се он заустави. На то већ указује перманентни пораст медијалне старости, са 40,6 година у 2005. на 46,4 у 2050. години, према највероватнијој прогнози.

И интервали предвиђања јасно показују да је пораст просечне старости практично немогуће избећи у наредних пет деценија чак ни под условом великог прилива имиграната што је претпостављено централном тенденцијом хипотезе о спољним миграцијама. Другим речима, према пробабилистичкој пројекцији, шансе су готово 100 % да ће просечна старост становништва половином 21. века бити већа него данас, чак и у случају да се актуелни емиграциони образац спољне миграције у наредном периоду преобрази у имиграциони.

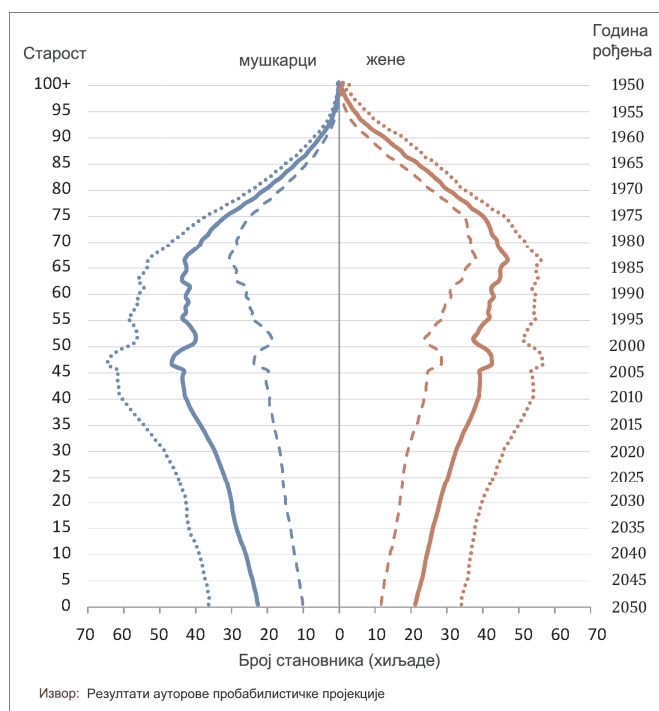
Графикон 2. Популациона величина Србије 1950–2050. – прогноза и границе 80 % интервала предвиђања

Међутим, најважнији резултати пројекције односе се на прогнозиране промене у старосној структури популације (графикон 3). Величина контингента *младој сиваности* (млађи од 20 година) непрестано ће се смањивати са протоком пројекционог времена, и са 1,65 милиона у 2005. највероватније доспети на 1,02 милиона у 2050. при чему су шансе око 5 % да до смањења не дође. То је последица претпоставке о малој вероватноћи значајнијег опоравка фертилитета у наредним деценијама, али и последица наслеђене старосне структуре, тј. популационо смањених генерација рођених од средине 1980-их до средине 2000-их у поређењу са кохортама рођеним у периоду 1971–1984.

Са почетком изласка из *радној узрасли* (20–64 године) популационо најбројнијих, тзв. *baby-boom*, генерација, тј. након 2010. године, очекује се непрестани пад величине овог контингента који ће се са 4,60 милиона у 2005. смањити највероватније на 3,48 милиона у 2050. са шансама мањим од 12 % да до смањења не дође.

Графикон 3. Старосна пирамида становништва Србије 2050 – прогноза и границе 80 % интервала предвиђања

У првих неколико година пројекционог периода чак ће доћи до смањења популације *старијих 65 и више година* услед уласка тзв. „крњих“ генерација (рођених 1941–1945) у старо становништво. Међутим, одмах након овог периода, очекује се релативно нагли скок броја старих, са кулминацијом 2020-их, што ће бити последица уласка *baby-boom* генерација (рођених 1945–1956) у овај контингент, које су готово двоструко бројније од оних рођених током Другог светског рата. Други скок се очекује током последње декаде пројекције, са извесношћу од готово 90 %, и одређен је пензионисањем потомака генерација компензационог фертилитета, тзв. *echo baby-boom*-а. С обзиром на претпостављени наставак пораста очекиваног трајања живота живорођених, у складу са достизањем нивоа најразвијених земаља западне и северне Европе, сасвим је очекивано што ће у наредним деценијама најбржи пораст удела у укупном становништву земље остварити најстарија популација (стари 80 и више година).

Притисак старих. Генерални закључак који се намеће, након анализе резултата пројекције, је да ће главно оптерећење радног контингента у наредних неколико деценија бити од стране старог, а не од младог становништва, као што је то случај данас. То показују коефицијенти зависности између кључних старосних група. Пораст нивоа индекса старења, који почиње након 2010. године, старењем *baby-boom* генерација, је непрекидан, и према медијани прогнозе готово линеаран. Медијана пробабилистичке пројекције указује да ће коефицијент зависности старих

4 Без података за Косово и Метохију.

са данашњих 28 становника старих 65 и више година према 100 особа у радном контингенту пораста на 45, док ће притисак млађих од 20 година опасти са 35 на 29 у односу на 100 потенцијалних радника у 2050. години. При том, већ након првих неколико година пројекционог хоризонта, тј. након почетка изласка *baby-boom* генерација из радног контингента, па до краја пројекције, шансе нису ни теоријске да се коефицијент зависности старих врати на почетни ниво из 2005. године. Међутим, вероватноћа је чак 4:1 да ће се 2050. вредност коефицијента наћи у распону 0,36-0,62, што значи пораст од најмање 8/100 с обзиром на данашњих 28/100. Коначно, прогноза у 30 % свих симулација је да ће на 2 особе у радном контингенту бити више од 1 пензионера.

„Сваки процентни поен мање или више у овом коефицијенту значи да милијарде аустријских шилинга јесу или нису доступне у аустријском пензионерском фонду“ (Lutz, Scherbov, 1998: 7). Исти закључак важи и за Србију, јер Аустрија и Србија имају сличан ниво овог показатеља данас, односно сличну прогнозу даљег развоја процеса демографског старења према пројекцији Lutz-а и Scherbov-а, односно пројекцији представљеној у овом чланку. Наиме, у условима неизбежног пораста демографске старости Србије, пробабилистички конципирана пројекција може помоћи креаторима новог пензионерског система тако што би га конструисали са одређеном поузданошћу да не доживи крах. То значи да ако је систем одржив са поузданошћу од 80%, онда би требало да поднесе коефицијент зависности старих од 50/100 у 2039, на пример. Ако би се, међутим, политичари осећали сигурније са системом који се неће срушити у 97,5% случајева, морали би га учинити још ефикаснијим да издржи притисак и од 62 пензионера на 100 особа у радном контингенту. Другим речима, ако је однос од 45/100 (што је оптерећење веће за око 60 % у односу на актуелни коефицијент зависности) максималан терет који пензионерски систем може поднети, из пробабилистичке пројекције може се израчунати да се систем неће срушити до 2026. са вероватноћом од 97 %, али су му шансе да опстане до 2050. тек 1:2.

Међутим, треба имати у виду да су економски показатељи старосне зависности неповољнији од демографских с обзиром да одређени број младих не почиње са доприносом економском систему одмах након 19. године, због дужег школовања, односно да је увек изванредан део демографски дефинисаног радног контингента ван корпуса радне снаге или пак спада у незапослене. Стога је за очекивати да ће се стварни број особа које доприносе пензионерском фондодима још брже смањивати, осим ако не дође до радикалнијих измена старосне границе за одлазак у пензију односно скраћења школовања.

Највеће шансе да се актуелна популациона величина Србије одржи и кроз пола века везују се за сценарио високог фертилитета у имиграционом концепту, тј. за услов подизања данашњег нивоа плодности, али пре свега за значајан вишак у билансу спољне миграције током наредних деценија. Другим речима, за очување или евентуални пораст актуелног броја становника кроз пола века, пораст плодности је неопходан, али не и довољан услов. Међутим, може се готово стопроцентно тврдити да ни комбина-

ција пораста плодности и споријег пораста животног века у условима значајне имиграције у наредним декадама не може смањити пораст притиска старог становништва на радни контингент. Овакав тип закључка је свакако новина за све кориснике којима су прогнозе односа у старосној структури важан улазни податак за даље планирање.

Када већ није реално очекивати да се пораст зависности старих заустави, треба обратити пажњу на чињеницу да прелазак на имиграциони профил знатно смањује неизвесност у погледу будуће величине коефицијента зависности старих. Разлог томе је што мигранте претежно чини популација у најактивнијем животној добу, која ће највећим делом пројекционог периода бити саставни део радног контингента, док ће истовремено број старих преваасходно зависити од домицилне популације. Реформатори пензионерског система у Србији могу јасно видети да прилив радног становништва из других земаља током наредних деценија не само што би успорио пораст очекиване вредности коефицијента зависности старих већ би допринео и његовој прецизнијој прогнози у условима истог нивоа ризика да систем опстане као и у емиграционим сценаријима.

Услед незадрживог јачања процеса демографског старења, крајње је извесно да ће популацији Србије у најскоријој будућности бити неопходан значајан механички прилив становништва да смањи изузетно јак притисак популације старих на радни контингент, изазван пензионисањем бројчано огромних *baby-boom* генерација. Формирањем пројекционе претпоставке која даје подједнаке шансе вишеструко већем приливу миграната од очекиваног (оптимистичног), као и могућности да Србија остане перманентно емиграциона земља током читаве прве половине 21. века, сагледан је релативни значај миграционе компоненте за демографску будућност државе. Како је капацитет фертилитета сам по себи у том смислу лимитиран, пробабилистичка пројекција недвосмислено указује на миграциону компоненту као кључни фактор будућег демографског развоја Србије.

Цитирана литература:

- Гречић, В., М. Лопушина (1994). *Сви Срби свети*, Принцип, Београд.
- Гречић, В. (уред.) (1998). *Југословенске спољне миграције*, Савезно министарство за рад, здравство и социјалну политику, Институт за међународну политику и привреду, Савезни завод за тржиште рада и миграције, Београд.
- Лукић, В., В. Никитовић (2004). "Refugees from Bosnia and Herzegovina in Serbia: A study of refugee selectivity" *International migration* 42(4).
- Lutz, W., S. Scherbov (1998). "An Expert-Based Framework for Probabilistic National Population Projections: The Example of Austria", *European Journal of Population* 14: 1-17.
- Vuković, D. (2005). "Migrations of the labour force from Serbia", *South-East Europe Review* 4: 139-150.

Др Владимир Никићковић